

A részletek hiánya. Borgovántól Domafalváig

Úti jegyzetek

A Románvásárba vezető, Moldván átívelő híd előtt balra térünk és az északnyugati irányba tartó országúton Borgovánt vesszük célba. Alig kapaszkodik ki az út Moldva valamikori árteréből, amikor az első falu szélén egy tömzsi torony és egy réginek tűnő templom villan fel. Kiderül a bejárat fölé rögzített tábláról, hogy a templom valóban régi, a 17. század közepén épült, a Kemény Jánossal is hadakozó Vasile Lupu fejedelem idején. A falu neve Bozienii de Sus, évszázadokig a Balş bojárcsalád birtoka volt és híres vásáros hely. Egy 1925-ből származó kimutatásban¹ a tanítónő neve Borş Adela, az egyik csizmakészítő pedig Boroş Dumitru, Demeter volt. A falu neve azért érdekes, mert egy jó néhány kilométerrel keletebbre, a Szeret bal partján volt egy másik Bozieni nevű falu, ami a 15. században kerül Dragomir Oţel, magyarosan Acél, a vajda írnoka tulajdonába. A tulajdonoscseré után a helység nevet is vált, és Acélfalva néven két évszázaddal később a Tamásfalváról és Dzsidadalváról érkező bujdosó moldvai magyarok egyik fontos telepe lesz. Van még egy harmadik Bozieni nevű falu is Románvásár közelében, ami tovább is bonyolíthatná a máris több irányba szétfutó, bizonytalan körvonalú történetet, de itt most megállok.

A görög származású Lupu vajda templomával szemben van két szép, tornácos ház, amit lefényképezek, aztán indulunk is tovább.

Amikor harmadik utunkat terveztük az északi tömbfalvaiban, abban egyeztünk meg Mirk Szidivel, hogy amennyire lehet, figyelni fogunk az épületek, kertek, kapuk díszítésére, érdeklődni fogunk a helyi viselet után, és alaposan körülnézünk a temetőkben is. Miután elmentünk Szabófalvára, Újfaluba és Ploszkucénybe, aztán Kelgyestre, Jugánba és Kickófalvába, harmadik utunkra tágitottunk azon a körön, aminek képzeletbeli középpontjában Szabófalva áll. Borgován és környéke, Halasfalva és környéke, a Szeret bal partján megtelepedett közösségek falvai után végül a lütüszieken keresztül tértünk vissza kiindulópontunkra. Utunk során 14 falut jártunk meg. Ez az intenzív pillantás, fókuszált expozíció egy nagyon részletgazdag képet hagyott maga után bennem, még ha elsőre nem is tűnt így. Annak ellenére, hogy a felkészülés, az út során sokszor volt olyan érzésem, érzésünk, hogy csak tapogatózunk ebben a világban. Abban a világban, amitől néhány kilométerre mégiscsak biztos útjelzőink voltak Perka Mihály, Keláru Péter, Bezsán Teréz, Gerka Imre bácsi szavai, történetei. Abban a világban, amiről meglehetősen kevés magyar tudósítás, leírás, kutatás, anyaggyűjtés, rendszerezett, netán áttekinthető ismeret áll rendelkezésünkre. Ez még feltűnőbb, ha tudjuk, félszázánál jóval több településről, közösségről van szó.

A Karácsonykö felé vezető országúton, Bozienii de Sus, vagy régebbi nevén Bozieni Balş után, a Baratca nevű kis településnél jobbra fordulunk. Hamarosan egy dombéltre érünk, ahonnan nagyon szép kilátás nyílik a Csalhó tömbjére. Mellette a Besztercei-havasok, mögötte, északabbra a Kelemen- és a Borgói-havasok, sorolom magamban, de már elhagytuk azt a pontot. Nem állunk meg, pedig jó lett volna. Később többször megcsodáltuk az őszi táj szépségét a falvak körül, de számomra mindvégig hiányzott az az átfogó pillantás, amibe ezeket a részleteket beleilleszhetném.

Tánczos Vilmos 1996-ban, felmérő körútja során még talált néhány olyan embert, aki őrzött szavakat a borgováni nyelvjárásból, amiről Domokos Pál Péter azt írta, hogy olyan, mintha Csíkban beszélnek. Csíkiként természetesen reméltem, reméltük, hogy ha nem is párat, de legalább egyet találunk, aki még emlékszik az öregek nyelvére. Ugyanis ide, a Moldva jobb partjához közel eső

dombok közé nagyon sok székely bujdosó érkezett a 18. században, és a Bákó környékéről ide szakadókkal együtt telepedtek le. Lükő Gábor említi, hogy a falu felső, Breáza felé eső részét Székelyeknek nevezik. Mindezek tudatában a patkóformában elterülő falu katolikusok lakta részébe vesszük az irányt, és kíváncsi várakozással keressük meg a templomukat. A templomban mise van, míg kifogy, elmegyünk a temetőbe. Többek között találunk Cichi, vagyis Csíki, Sechel, vagyis Székely családneveket is. Régi fényképeket keresek a sírkereszteken, szinte minden temetőben találni ilyet. Az ünnepi viselet, testtartás sok mindent tud mesélni nemcsak a holtról, hanem a közösségről is. Ezeket is jó lenne összegyűjteni. Szidi szorgalmasan jegyzetel, a neveket írja le, Zsolttal együtt módszeresen fésüljük át a sírfeliratokat. A mise végét már elharangozták, mire visszakerülünk a templomhoz, ahonnan idős asszonyok jönnek ki, és mi reménykedve köszönünk egyiknek is, másinak is. Visszaköszönnek, de sürgős dolgukra hivatkozva mennek is tovább. Mi pedig azt vesszük észre, hogy alig maradt már valaki a templom előtt, mindenki sietve elment. Két lassabban menegető, idősebb asszony maradt hátra, megszólítjuk, ők készségesebbek, bár érződik tartózkodásuk. Viseletet nemigen tudnak a faluban, vagyis igen, mert van egy idős asszony, már jártak hozzá, mindcsak így, akik gyűjtöttek, de egyszer kirabolták, és azóta bizalmatlan nagyon, nem tudják, hogy fogadna-e egyáltalán. Nekik is vannak régebbi viseletdarabjaik, de érezzük, hogy nem szívesen hívnának el magukhoz. Magyarul a nagymamája tudott, mondja az idősebbik, az édesanyja már csak értett, de románul felelt. Valamiért nem kérdezzük meg, hogy ő bár egy szóra, kettőre még emlékszik-e. Az ünnepekről kezdem faggatni, húsvéti, karácsonyi szokásokról, de lassan elindulnak, lépésenként távolodnak tőlünk. Azt, hogy kocsival hazavisszük, elutasítják és el is búcsúznak. Ez kurtán-furcsán alakult, nézünk egymásra.

Ekkor tűnik fel, hogy a templom udvarán dolgozó férfi feltűnően sokat forgolódik a kerítés mellett. Odamegyünk hozzá, őt is megkérdezzük a viselet dolgában. A faluban nem tud, de ismer két asszonyt, egyet Talpán és egyet Tupilácon. Keressük meg bátran, ők sok mindent tudnak nekünk mutatni.

Mégiscsak meg kellene járni azt az idős asszonyt, hátha szerencsénk lesz, ezzel a gondolattal ülünk be végül a kocsiába, és indulunk lefele a dombraól. Ahogy lekanyarodunk a falu között kígyózó országútra, látom, hogy az egyik kerítésre ki van szegezve az utcanév: Sub mal, vagyis Mál alatt, és hirtelen bevillanak a hasonló, Bákó környéki helynevek. Hátha még több is van, hátha még további érdekes egyezésekre lelek, kezdek el reménykedni. Az út bal oldalán meglátok egy régi házat, a töltésen kiterítve egy katrincát,

mondom, álljunk meg, lehet itt lakik a néni. Épp a kapuhoz érünk, mikor hirtelen felbukkan a templom előtti asszonyok egyike, és figyelmeztet, hogy nem jó helyen járunk, a nénit sokkal lejjebb kell keressük. Ha már ott vagyunk, és a katrinca is ott van kiterítve hívogatón, kirikojtom a háziakat. Jó középkorú asszony jön ki, kicsit szabódva, bizalmatlanul, aztán elég gyorsan felenged, és mesélni kezdi, hogy kié ez a vélhetőleg valóban 100 esztendő katrinca.

Az egyik nagymamája borgováni, a másik breázai volt, de a két falu viselete megegyezett. Búcsúba nem nagyon jártak el más falvakba, hiszen itt volt a plébánia, itt volt a pap, más falvakból jöttek ide. Kacsikába sem jártak el. A Székelyek – persze, hogy tudja – feljebb... és mondja, hol, melyik üzletnél kezdődik az a falurész. Helyneveket sorol, de keveset. Kicsit szűkszavú, de kedves beszéde nyomán lassan látni is kezdem a falut.

Ekkor szól Zsolt, hogy itt van egy ember, aki beszélni szeretne velünk. És megtörtént az, amiről a '80-as, kora '90-es évekből hallottunk történeteket a Moldvában gyűjtőktől. A polgármesteri hivatal alkalmazottja először erőszakosabban, aztán egyre elbizonytalanodva, de kitartóan arra

kér, hogy hagyjuk el a helységet. Igazoltni akar, kérdezi tartózkodásunk célját. Mi pedig erre a vártalan fordulatra nem voltunk felkészülve. Halljuk, hogy a kocsijából telefonon, kihangosítva valaki kiabálva utasítja, hogy küldjön el minket, de azonnal. Mondjuk, hogy tanulmányírás céljából gyűjtünk anyagot, miért lenne ez probléma. Néhány perc múlva már ő szól békítőleg a telefonba, hogy ezek csak tudós emberek, az egyetemről. Ekkor hangzott el a mindent eldöntő és átértékelő mondat a vonal túlsó felén: Mondd meg nekik, hogy nem magyarok vagyunk, hanem katolikusok. Tűnjenek el a faluból! Szidi indulna, üljünk be a kocsiba, menjünk, én maradnék. Hirtelen tehetetlen düh és keserűség önt el. Hát csak kibújt a szög a zsákból! De hogy itt, Borgovánban, azt végképp nem gondoltam volna. A nő a kapuban kérdőn, de biztatólag néz ránk, legalábbis azt látom rajta, hogy hagyjuk, ne foglalkozzunk a hivatal emberével. Nagyon nem szeretném most itt hagyni, ebben a helyzetben. Kicsit toporgok. Aztán mégis elindulunk, mert pár perc múlva Breázán kell bizakodón kíváncsiak legyünk.

A kicsiny, foltnyi Breázán, ahol Domokos Pál Péter szerint a gyermekek is magyarul beszéltek az utcán, már nem sok mindent találunk. Egy középkorú asszonyka szívesen és büszkén mutatja meg katrincáit, ingeit, falravalóit. A katrincák persze, sem mintájukban, sem színeikben nem hasonlítanak a nem sokkal előbb látott borgovánihoz. A falu központjának számító kocsmában üldögélő emberek három idős asszonyhoz irányítanak, akikkel régi dolgokról beszélhetünk. Az egyiknek a fia még ott helyben, szinte azonnal lebeszél a látogatásról, a második elutazott, tudjuk meg szintén helyben, a harmadikhoz, a nagyothalolóhoz, nem tudtunk bemenni. Egy régi, egyterű, beépített oldalereszes omladozó ház, az üres iskolaépület, egy bő

hozamú csorgó, egy málló vakolatú új építésű templom, a szintén új temető megtekintése után elindulunk Talpába. A temetőben sok a Sechel, azaz Székely családnév, s a többnyire új síremlékek jelzik, hogy régebb valószínűleg Borgovánba temetkeztek. Talpában kiderül, hogy az az asszony, akihez a borgováni templom kertjében dolgozó férfi irányított, nincs otthon, mert Piatra Neamțon dolgozik hétközben. Ugyanis egy fiatal anyuka, akitől útbaigazítást kértünk, lelkesen hívta fel hölgyismerősét, aki gyanakvás nélkül, szívélyesen, láthatatlanban is meghívott, hogy látogassuk meg a hétvégén, amikor ő is otthon van és tud fogadni. Kérdésünkre, hogy ki volna még olyan, akihez elmehetnénk, a óvodás gyereket hazakisérő anyuka kicsit nyeglén azt feleli, hogy mit tudja ő, hogy még ki foglalkozik ilyen bolondságokkal. Ő nem is idevaló, de azért felhívja az anyósát, és ismét útba igazít.

Kádár Máriánál érzem, hogy találtunk valami kapaszkodót ehhez a naphoz. Bár nagyon elfoglalt, találmra elővesz egy pár inget, katrincát, bernéceket. – Még mások is vannak, biztat kedvesen, ha még megjárjuk, megmutatja és még mesél is. Jó előjelnek vesszük, majd továbbhajtunk Tupilácre. A katrinca, bernéc ismét más színű, mintázatú, mint a nem sokkal előbb látott breázai, engem hirtelen a lézpedire emlékeztet, az egyik ing a kelgyestire, de ezek futó benyomások. Mint ahogy a kedves néniről alkotott benyomás is végül kilóg ebből a nappól.

Tupilácon viszont a Borgovánban javasolt hölgyet otthon találjuk. Róla, akit a faluban Zână-ként, vagyis Tündérként ismernek, az derül ki nagyon hamar, hogy Bessarábiából került ebbe a Moldva folyó melletti faluba. A helyi születésű férjével Olaszországban ismerkedtek meg, hazaköltöztek, az összegyűjtött pénzből itthon vállalkozásokat indítottak be. Ő pedig, aki világeletemben szerette a rusztikus stílust, a kalácsillatú falusi életet, elkezdte az öregektől összegyűjteni a régi darabokat. A ház mögött ülünk, egy sütőgetésre alkalmas lefödés alatt, a deszka-falakon kendezők, kukoricacsövek, minden túldíszített, harsány. Abból a nagyon-nagyon sok kincsből, ami a házában van, sok-sok mondat után végül kihoz néhányat. Jobb híján lefényképezzük, de nem erre számítottunk. Más

esetben sokkal érdeklődőbb lennék, de most valahogy azt érzem, hogy ez egy zsákutca, amiből ki kell jönni, minél gyorsabban. Búcsúzaskor a férjével is váltunk pár szót, aki elmondja, hogy Sepsiszentgyörgyön volt katona, és hogy mennyire más világ a mi székelyföldi magyar világunk. Mi fel sem fogjuk az itteni szegénységet, hiszen amíg mi hektáros birtokokkal rendelkezünk, addig ők sokadmagukkal nadrágszíjnyi parcellákból éltek. És azt, amit mi keresünk, ebben a faluban nem találjuk, itt már nincsenek magyarok, inkább Szabófalvára menjünk. Ő tudja az öregektől, hogy volt ilyen, de már nincs. Bocsássuk meg, dolga van, és elköszön. Ez a néhány józan, tárgyyszerű mondat a feleség szóáradata után kifejezetten jókor jön. A kapu felé menet Zână azért még ajánlja egyik családi barátjukat, aki meglátjuk, nagyon-nagyon sokat tud majd mesélni a faluról. Miközben a kapu előtt búcsúzkodunk, elmegy mellettünk egy idős férfi, szép, keleties, csángós arca van, ránk köszön, és arra gondolok, hogy inkább vele kellene beszélgesünk. Zână, aki egyébként Zina, csak a falusiak nevezték át nem kevés gonoszsággal, szóval Zina barátjánál eltöltött idő alatt még inkább érzem, hogy nem a megfelelő helyen vagyunk. A férfi, aki családjával majdnem egész életét Bukarestben töltötte, néhány éve költözött haza a szülői házba. Finomkodó és fondorlatoskodó beszédéből nehéz valami érdemleges információt kihámozni. Kiderül, hogy ortodox vallású. Mondja, hogy régen soha probléma a két felekezet között nem volt. Eljártak egymás ünnepeire, búcsújára, de azt már nem tudja megmondani, hogy a katolikusoknak mikor van a búcsújuk. Édesapja Dascăluról Dăscălescuro váltotta a családnevüket annak idején, hogy így is biztosíthassa a polgármesteri székét. Elmeséli, hogy ahol most Zânăék laknak, azt a részt Teiuşnak – Tövisnek – nevezték, mert nagyon sok Teiuşan nevezetű család lakott ott. Más ilyen jellegű utcáról viszont nem tudott.

Mikor a falu közvetlen szélén lévő hídon végül átmegyünk a Moldván, úgy érzem, hogy ezt a sok töredezett darabkát nem lehet egy szálla felfűzni. A Mihail Sadoveanu elbeszéléskötet címéből ismerős Hanul Ancuței-ben tartunk egy kis pihenőt. Az út túlsó felén korondiak árulnak, átmegyünk hozzájuk kicsit beszélgetni. Kiderül, hogy nagyon jó a helyismeretük, jól tájékozottak arról is, hogy hol beszélnek magyarul a környéken. Fásultak, fáradtak, de biztos vagyok abban, hogy jövőben is ott találjuk, ha erre járunk.

Következik Nisziporest, az égbenyúló templomtornyával, a templom előtti, számomra kietlennek tűnő térrel, a téren a nemrég boldoggá avatott Veronica Antal² emlékművével. Egy olyan kompozíció, amiben a fiatal lány félalakos bronzszobra, mintegy beszorítva két oszlop közé és alapzat nélkül függőben hagyva, tehetetlenül egyensúlyoz a rá kirótt halhatatlanság és az anyag súlyának nehézkedése között.

Bent a templomban, az oltár bal oldalán egy magas márványemelvényen két, törekeny, akváriumszerű üvegdobozban vannak kitéve közszemlére koporsójának forgácsai és a föld, amiben talán csontjainak fehérje üt ki itt-ott. Átlapozzuk az emlékkönyvet. A sok, többnyire román nyelvű bejegyzés egy kultusz életéről szól. Szidi talál egy luzikalagoriak által hagyott bejegyzést is, olasz nyelven. Ismerve a falumbelieket, nem lep meg. A minta olasz, a gesztus pedig idomul a mintához. És ebben a Rómát, Vatikánt otthonosan belakó kalagoriak nagyon jók. Eszembe jut a boldoggá avatási listán várakozó trunki Benedek Márton, az ő vaskos, többnyelvű bejegyzéseket tartalmazó emlékkönyve, emberléptékű emlékháza. Azt is olasz minta, vatikáni ízlés formálta. Milyen térbe, kontextusba kell helyezni egy boldoggá avatottat, hogy látszódjon nagysága, töprengék, miközben a templom mögötti temető fejfáit nézzük át, én már lassan-lassan a korondiak fásultságával. Figyelem a temetőbe, templomba igyekvő idős aszonyokat, mindegyre jön, hogy odaköszönjek magyarul: – Megjárták? – Menegetnek? De inkább rendületlenül fényképe-

zem a tornácdíszeket, régi házakat. Ez utóbbi nyelv, jel kevésbé problematikus. Bartikán csak átmegyünk, és egy mezei úton beérünk Halasfalvára. A templomban misére készülnek, mi a régi egyházi nyomda épületét szeretnénk megtalálni. Egy ferences nővért kérdezzük meg, aki kedvesen biztat, várjuk meg a mise végét, mert a plébános biztos, hogy szívesen körbevezet. Megköszönjük, majd megszólítunk egy idős bácsit, akiről viszont kiderül, hogy nagyon sokáig a Bánságban dolgozott. Többször elmesél egy benne megmaradt gyermekkori emlékszilánkot, azt, ahogy a valamikori szeminárium épületéből jönnek ki a barna csuhás olasz diakónusok, és hangosan beszélgetve betérnek a régi templomba.

Aztán megmutatja, hogy hol volt a régi temető, a szeminárium épületével szemben, az út túlsó felén, most emeletes, modern építésű házak sokasága áll a sírok helyén, átlagos településközpont, utcakép. Itt már átszabtak mindent, nincs amit keressünk. Ha már ott vagyunk, még benézünk a régi szeminárium épületébe, ami most egy bentlakásos iskolakomplexum része. Az adminisztrátor készségesen enged be az épületbe. A régi bejárat mellett, a földszinten rámutat egy ajtóra. Nos, ott volt a könyvtár, ahol egy ritka vatikáni kódexet is őriztek anno. Ezt egy nagyon idős öregdiák mesélte el neki nemrég, aki meghatódva kereste fel a valamikori alma matert. És azt is, hogy egyszer a nagy Nicolae Iorga megfordult abban a könyvtárban, és hogy, hogy nem, kifele menet táskájában felejtette azt a bizonyos kódexet. Viszont mi-

kor erre az éber könyvtárőrök figyelmeztették, szó nélkül visszaadta. Ez egy kedves anekdota a múltból – mondja. A múltkori jugáni motel megbízhatóan csendes, megbeszéljük a következő napot, és lepihenünk.

Első napunk végén úgy éreztem, hogy reggel óta csak sodródtam. Annak ellenére, hogy volt egy tervünk, hogy mely falvakat látogatjunk meg és ott mire figyelünk. Az a sok apróság, ami velünk történt, amit lejegyeztünk, amerre a különböző találkozások a nap folyamán tereltek, egy olyan történetté állt össze, amire azt mondanám: sodródás. Hogy hiába jegyezzük fel akkurátusan a világháborús emlékműveken, a temetőben a sírkereszteken a magyar vagy magyaros hangzású neveket, az nem magyaráz önmagában semmit, azon kívül, mint ami már nyilvánvaló. Pedig sokszínű közösségekkel találkoztunk, többnyire nyitott, segítőkész emberekkel. Láttunk kiürült, előregedő falvakat, láttuk, ahogy sok helyen lázasan építkeznek, s hogyan fedik el ezzel a régi faluképet, hogyan szorítják ki az utolsó régi házakat, épületeket. Gyors egymásutánban láttunk újonnan vagy a közelmúltban épült nagy templomokat. Bejártuk nagy, belső termeiket s a körülöttük kialakított impozáns tereket. Mégis azt éreztem, hogy mindez szétesik, számomra hiányzik valami, ami megtartja, összetartja ezt a sokaságot. Egyébként Szabófalva új templomaival való találkozásom óta kísértő gondolat, kérdés, probléma mindennek az értelmezése, a falvak világában való elhelyezése. Mi a célja mindezekkel a szakrális építményekkel az egyháznak? Milyen kérdésre adnak választ ezek az épületek, terek? Van erre lelki igény, lelki szükséglet, és van erre lelki nagyság élővé tenni, megtölteni? Persze, tudom, hogy mindez reprezentáció is. Így a nap történetébe vastagon beleszővődött a Jászvásár központú római katolikus püspökség történeteszála, ahogy az egyházi épületeké, intézményeké is.

Arra gondoltam, hogy az a valóság – és ezalatt egy nagyon leegyszerűsített realitás-képzetet értek –, amit mégiscsak futólag tapasztaltunk meg, nem egy olyan valóságnak a lenyomata-e, amit mások is, tőlünk függetlenül, hasonlóan tapasztalnának meg. Hogy amit utólag sodródásként érezkeltem, az csak elvárásaimhoz képest vált azzá. Hogy az általam megtapasztalt valóság valójában megközelítőleg olyan, amilyennek mutatja magát. Függetlenül attól, hogy én Lujzikalagorból nézem, vagy Jászvásárból nézik, a római katolikus püspökség ablakából, esetleg a folklórintézet asztalától. Arra gondoltam, hogy mi maradna ezekből a falvakból akkor, hogyha kivonnám azt a – nevezzük – „moldvai magyar világot”, amit az elmúlt 200 évben leginkább a folkloristáink építettek fel számunkra. Meglehet ilyen az, amit a ’román fél’ lát.

Az előző utunk során készített fényképekből egypárat Szidi kinyomtatott, és ahogy ígértük, elvittük kedves ismerőseinknek Kelgyestre, Jugánba. Futó benyomás-e, de mindenhol mintha még jobban megöregedtek volna az emberek. Gerka Imre bácsi már várt, és sajnálkozott, hogy ilyen

állapotban kell hogy találjuk, de egy jó hónapja beteg. Kevés töprengés után átmegyünk Kickófalvára is, ahol múltkor ajánlottak egy idős, 90-en feletti bácsit, aki tudna nekünk mesélni. A bácsit meglepően jó egészségben találjuk, és mondhatni fickósan jön ki a töltésre, és adja tudtunkra, hogy ezt nem így kell csinálni. Jöjjünk vissza egy-két óra múlva, mert el kell rendezze a házat, összeszedje magát is, és akkor megígérheti, mindent elmesél, amit tud 1935-től. Tanácstalanok vagyunk, mert ez felborítaná az egész napi szoros beosztásunkat – bár nagyon vonzó ez az ajánlat. Szidi rákérdez a régi templomra, a templom védőszentjére. A bácsi kicsit óvatosan pillant ránk, hja, ez hosszú történet, bonyolult, majd mesél erről is. Látjuk, a családnevüket is (Cocuț) sokan már i-vel írják a végén, és már senki nem tudja, pedig övéké az egyik legnépesebb család a faluból, hogy az a mezei virágból, a *cocuból* – kakukk – jön, és hogy 200 évvel ezelőtt kerültek ide, ebbe a faluba. Igen, talán ez hiányzott a tegnapi napból, ilyen mondatok, amelyek évszázadokat fognak át, és közösségek létre adnak magyarázatot – forgatom magamban a friss benyomást.

Fájó szívvel, de kocsiba ülünk, és a sokat emlegetett Doi lei fogadó irányába vesszük az utunkat, hogy átkeljünk a Szeret bal oldalára, és felkapaszkodjunk a folyó feletti platóra települt Buteára, vagyis Márkosfalvára.

A templomból épp jönnek ki, a bejárat előtt Szent Mihály lova, rajta piros padra való, halottat kísérnek az emberek. A keresztekre fehér, kurta kendezők vannak felkötve. A nyitott koporsóval a közeli temetőig megy a kyszámú, főleg idősebbekből álló gyászoló gyülekezet, ahol a rövid szertartás után gyorsan szétszélednek. Talán a rokonsághoz tartozó, sötétbe öltözött idősebb, magas, vékony asszonyt pillantok meg, vállán nagy piros tarisnya. Csendesen intézkedik, aztán már nem látom többé. Egyik friss sírhantnál egy fiatalabb asszonyka hangosan sirató-

zik. Megkeressük a Dormánfalván született Ioan Ferent tudós-pap síremlékét, majd visszatérünk a templom elé.

Egy hajlott hátú öregasszony ér utol minket, kíváncsian méreget, ezért hát megszólítjuk. Régi viselet után érdeklődünk, de nem igazán érti, hogy mit is akarunk a viseletekkel. Ekkor, ahogy jobban felegyenesedik, látom, hogy a kabát és a szvetter alatt egy, a nyakban kivágott, kékszínű mintákkal kivarrt ing van rajta, még a bezere is kilóg. Mondom, ilyen ingeket szeretnénk megnézni, ha lehet, ami rajta van. Mosolyogva, de nemet mond. Mi pedig lassan leereszkedünk a dombról, és Rotunda felé vesszük az irányt. A falu között, de még a falu szélén is vastag gerendákból összeácsolt kereszteket figyelek meg. Mindegyik zöldre van festve, a korpusz pedig bele van vésve, mélyítve a gerendákba, és az is le van festve feketével. Mindegyik kereszt mellett van egy kút is, nagy, fából készült kerékkel a csörlő végén. Az építmények masszívak, nagy darabokból állnak. A kút felett fából ácsolt széles lefedés, 3-4 ember is kényelmesen elfér alatta. Látszik, erős hittel és igyekezettel vették körül a víz forrását. Hamarosan értelmet nyer ez az apróság is.

Rotunda meglepően arányos méretű temploma előtt parkolunk le. A templom mellett a háborúban elesett hősök nevei. Kevesen vannak, ez alapján nem lehetett olyan nagy a település. Egy kis csapat gyerek igazít el a közeli temető fele. Szokás szerint számba vesszük a neveket, a régi sírköveket, amelyek igazából nem is kövek. Ugyanis eddig négyféle síremléket figyeltem meg. A régi fakeresztekből, amelyekről általában lekopott a bevésített név, már nagyon kevés van. Belesüllyedtek a földbe, vagy az új, vascsövekből készített keresztek mellé vannak nekitámasztva. Kelgyestől Domafalváig nagyon sok temetőben találtunk körmotívummal ellátott fakeresztet. Nem sokat, temetőnként egy, maximum négy-ötöt. Általában ezeket is megviselte az idő, nagyon sok esetben darabok, vagy maga az egész körív hiányzik már a keresztről. Az egyszerű, feketére festett vascsövekből készített keresztből már sokkal több van. Erre egy téglalap vagy szív alakú plakett van rögzítve, amibe, amire bele van karcolva, vésve vagy festve az elhunyt neve. A harmadik modell a betontól öntött, kereszt formájú egyéni síremlék. Általában a függőleges oszlopba vannak

belekarcolva az elhunyt adatai, ebből ez egyenkeresztből, amit legtöbbször kékre is lemázoltak, van a legtöbb a régi síremlékek között. Ennek létezik egy díszesebb változata is, aminek a hátára egy életfa, virágornamentika és egy körbe rajzolt kereszt kompozíciója van belevésve. Elülső felén egy a felületbe beleszüesztett korpusz és/vagy Szűz Mária szobra van betonból megformázva. Néhányon még a halálfej is megjelenik. Az utolsó változat már a betonból, márványból kialakított, általánosan ismert formájú családi síremlék. Ezekon már fényképeket is találunk, ami sokszor nagyon sok plusz információt ad hozzá a felirathoz.

Nagyon ritka a kőből készült síremlék, legtöbbjüket részben vagy teljesen belepte már a föld. Sok temetőből teljesen hiányoznak, a rotundai temetőben sem találtunk.

Régebbi, különleges síremlékre a temetőben dolgozó sírásók hívták fel a figyelmünket. A régi sírokról a régi emberekre terelődött a szó, az öregekre, akik még tudnak történeteket a falu múltjáról. Az egyik munkás kedvesen ajánlja fel, hogy elvisz egy nagyon közel lakó nénihez, akinek ugyan a férjét nemrég temették el, de meglátjuk, annyit tud mondani, hogy az csuda. A néni, aki a 90 esz-

tendőt is túlhaladta, nem volt otthon, de azzal biztatott a lánya, hogy hamarosan érkezik, várjuk meg. Így a jöttünkre előbukkanó szomszédokkal kezdtünk el beszélgetni a kapu előtt. Aztán előkerült a katrinca, bernéc, ingek, a régi emlékek, de a jövő kilátástalansága is. Nagyon kevés gyermek van a faluban, mert a fiatalok elmentek innen is. Az unokák már Írországból elszállóznak, bérállásba. A velünk beszélgető férfi is egy fél életet töltött Olaszországban, Franciaországban, nyugdíjat is onnan kap. A gyermekeinket elküldtük iskolákba, hogy legyenek tanult emberek, ők pedig már nem jöttek vissza falura, továbbmentek más országokba, hogy ott kezdjenek új életet. Nem mondják ki, mert hogy is hangzana az, hogy bár ne tanultak volna annyit. Pedig a dilemma hamis, ezt ők is belátják. Viszont felfoghatatlan számukra, hogy amíg a faluban 4-en bérállásba, addig Írországból, csak abban a városban, ahol egyikük lánya lakik, 400-an. És mind a 400-an Romániából kiköltözött katolikusok gyermekei voltak. Annyira nyomasztó, húsbavágó ez a téma, hogy a régmúlt dolgokról bár szívesen és elég részletesen mesélnek, mégis újra és újra visszakanyarodnak a jelenbe. Rotunda úgy jött létre, hogy Márkosfalváról egy pár család leköltözött ide, a folyó mellé azért, mert ott

nem volt víz. – Jártunk ott, láttuk, hogy milyen kevés kút van? Nagy szárazságokban alig volt ott fent víz, itt pedig bőséggel. És azért Rotunda, mert a folyó körbefolyta a települést, körbe-kereken. Búcsúba jártak, hogyne jártak volna, leginkább át a folyón, Dzsidadfalára. Karácsonyi szokásaik hasonlóak a környékbeli falvakéhoz, csak Acélfalváé tér el tőlük. De ők csak töredékét tudják annak, amit ez az idős néni mesélhetne nekünk, aki még meséket is tud. Lassan itt is döntenünk kell, hogy hazavárjuk az idős nénit, vagy indulunk tovább. Utána megyünk a templomba, de nem találunk meg, így végül az utóbbit választjuk.

Burjánfalván a templomot és a temetőt nézzük meg, ez utóbbit alaposan átfésüljük Zsolttal. Találunk egy jó állapotban lévő, körmotívummal ellátott keresztet.

Szágna már teljesen más hangulatú falu, magas dombok közé szorított völgyekben kanyarog a település, itt-ott felszalad az oldalakra is. A templom régebbi építésű, egyáltalán nem túlzóan nagy. A templomtól rálátok egy dombra, ahol középtájon egy hármaskeresztet, egy kálváriát fedezek fel. Gondolkozom, hogy láttam-e ilyet az utóbbi két napban, de nem jut eszembe egy sem. A katolikus temetőből rálátni egy szomszédos dombéltre is, ahol egy régi ortodox fatemplom húzódik meg a magas fák között. Megnézzük, de semmit nem tudunk meg az épületről. Tetőtől talpig be van zsindegyel borítva, de semmilyen leírást nem találunk. Kocsiba ülünk, és a Szereten átkelve Tamásfalvába hajtunk.

A három *lütüsi* falu meglátogatása késő délutánra maradt, és ugyan alaposan átfésüljük itt is a temetőket, de az este az utolsóban, a domafalviban már utolért.

Úgy gondolok erre az egyáltalán nem teljes, de átfogó családnév-felmérésre, mint egy lehetséges adatbázis alapjára, amit később tovább lehet bővíteni, adatait pótolni, mindenképp egy kiindulópont a későbbi kutatás számára. Mindegyik faluból őrzök olyan részleteket, amik jóval túlmutatnak önmagukon. Talán felszínesnek is nevezhető az a pillantás, amit ezekre a falvakra vetettünk, mégis ezeken a részleteken keresztül sokkal inkább éreztem azt, hogy valamiben lehorgonyoztam, hogy a tegnapi metaforámat jobban kibontsam. Röviden el is mesélem. Tamásfalván mielőtt beléptünk volna a temető kapuján, azt mondtam Szidinek viccelődve, mert már nagyon az erőnk végét fogyasztottuk, hogy én már csak magyar feliratokat fogok fényképezni. És hogy, hogy nem, ebben az új síremlékekkel telezsúfolt kertben megtaláltuk talán az egyetlen magyar feliratú sírkövet. Megtakarítjuk, próbálunk minél mélyebbre ásni, hogy az évszámot is láthassuk: *Itt hervad korán ... Zsurzse ... évében december hó 14-én feliratú, 1873-ra dátumozott kereszt időpontja azért is elgondolkodtató, mert Lükő Gábor – Jerney, illetve Kovács után – oláh nyelvűeknek mondja a falut. Jerney 1844–45-ben jár itt, évtizedekkel a díszesen faragott és metszett (!) bizonyára nem kevés pénzbe kerülő síremlék felállítására előtt. Mikor a számtalan Frenț, Ioja, Ianuș, Ruja és Janus (!) után*

rátaláltam az 1960-ban, 77 éves korában elhunyt Balint Marton betonkeresztjére, nem tudtam elhessegetni azt a gondolatot, hogy hamarabb eltemették itt a magyar nyelvet, minthogy az elveszett volna ebben a faluban. Eszembe jutott a nagypataki fatemplom ajtajára bevéselt mondat is, az a bizonyos *Bálint Márton csinálta*. Persze, most már nagyon nehéz kibogozni, hogy milyen nyelven mondták el azt, hogy mit is csináltak életük során ezek az emberek, viszont alaposan dokumentált feltételezéseket meg lehet fogalmazni. Ehhez az egyik feladat egy teljességre törekvő adatbázis kialakítása lenne a Onyest, Adzsud, Kománfalva, Bákó, Románvásár körüli katolikus falvak temetőiben található sírkövekről, függetlenül a felirat nyelvére. Ez annál inkább sürgető, mert számos helyen az utóbbi 10 évben tűntek el az ilyen síremlékek. A másik pedig annak felmérése lenne, hogy meddig használták a magyar, magyaros keresztneveket ezekben a bizonytalan időben elrománosodó falvakban.

Dzsidadfalván a templomban, az ablakokra festett szentek sorában ott találtuk Magyarországi Szent Erzsébetet is. Itt az jutott eszembe, hogy a kalagori templom oldalhajójának boltozatára viszont Tübingiai Szent Erzsébetként van felfestve. Vajon milyen megfontolás állhat a kétféle felirat mögött?

A templomtól nem messze van a régi temető, itt is találunk két régi sírkövet. Az egyikre román felirat volt felvéve, a másikat nem tudtuk kiolvasni, csak egy évszámot, az 1873-at. Feltűnt a sok Băcăoanu, Benchea, Fărăoanu név, ami egy nagyon érdekes népeségmozgásról árulkodhat.

Aztán végül elérkeztünk Domafalva kis, égetett téglával burkolt templomához is, ahol a misére igyekvő asszonyoktól tudakoltam meg, merre van a temető. Az egyik széles gesztusokkal mutatja, hogy merre, és mondja, hogy az úton egyenesen előre kell menjünk, majd belefutunk a temetőkapuba. Trebuie să mergeți drept înainte pe sosea. És elismételte még egyszer: Pe sosea, drept înainte. Amit itt Bákó környékén egyértelműen, csángósan *susé*nak ejtenek azt ő egyértelműen *szuszé*nek ejtette. Nagyon érdekesen, furcsán hangzott az *s* helyett az *sz* egy román szóban, de örvendtem, hogy kétszer ejtette ki. Ámbár lehet, hogy eleve sejpített vagy beszédhibás volt. Én abban reménykedek, hogy nem.

A Doi lej-nél tértünk ki a nagy útra, ami aztán engem Lujzikalagorba, Szidiéket Csíkszeredába viszi haza.

Lükő Gábor az 1936-ban kiadott *A moldvai csángók*³ című alapmunkája bevezetésében felteszi azt a kérdést, amit jugáni tartózkodása alatt, friss élményei alapján alaposan átgondolhatott. Kérdése így hangzik: „Milyen alapon nevezük magyaroknak a csak oláhul beszélő egyéneket és falvaikat?”⁴ Válaszában hivatkozik vallásukra, amit a környező románság magyarnak nevez, viseletükre, amit a sajátjából kivetkőzött románság most már a magyarokéval azonosít, okszerű gazdálkodásukra, azzal, hogy nem keverednek idegenvérűekkel, és hogy zárt földrajzi egységekbe telepedtek le. Gazda Klára a *Tárgyi kultúra és identitás a moldvai katolikusoknál* című nagyívű tanulmányában⁵ ugyan nem ismétli meg Lükő kérdését, viszont alaposan körüljárja érveit, és újrafogalmazza a dilemmát. Arra a kérdésre válaszolva, hogy hogyan függ össze az anyagi kultúra az etnikummal és etnikai identitással, Gazda Klára alaposan áttekinti a magyar és román szakirodalmat is. Ion H. Ciubotaru átfogó munkájának⁶ állításai való vitája egyrészt beemeli a román szakirodalom nézőpontját ebbe a kérdésfelvetésbe, másrészt jelzi a magyar hiányosságait is. Végző soron egyetlen mozzanatot emel ki mint etnikus specifikumot, és ez a viseleten található hímzés. De a kérdés eldöntéséhez célszerűbbnek látja a történel-

mileg fennmaradó vagy átalakuló identitásból kiindulni. Külső egyezés alapján jogtalannak és alaptalannak tartja identitástényezőkről nyilatkozni.⁷ Identitásról, kultúráról kétnapos utunk alapján ugyancsak nehéz bármit is mondani. Legfeljebb azt, hogy az első naphoz képest azért volt számomra „tartalmasabb” a második, mert találkozhattunk öregekkel, vagy legalábbis lehetőségünk nyílt erre. Olyan emberekkel, jellemzően 80-90 év felettiekkel, akik a kultúra orális átörökítésének gyakorlatába születtek bele, és amely gyakorlat velük lezárul. Ezt a szűkebb közösségük is érzékeli, viszont ők már egy másfajta kulturális, identifikációs mintához igazodnak. Az öregek nyelve függetlenül attól, hogy magyarul vagy románul szólal meg, egy olyan közös gyökerű múlthoz kapcsolódik, ami velük együtt eleven mivoltában eltűnik. Egyformán veszteségnek tartanám, ha a talpai, kickófalvi, rotundai román nyelvű vagy akár a szabófalvi, kelgyesti, jugáni, lujzikalagori, nagypataki, szászkúti, onyesti magyar nyelvű öregekkel nem tudnék már többet beszélni. Ha velük együtt tudásuk is végérvényesen elvesz, akkor a közösségeik nyelvének, kultúrájának, identitásának gyökeres átalakulása lezárul. A részletek hiánya pedig lehetetlenné teszi, hogy valaha is megpillantsuk egy letűnőben lévő világ teljesebb panorámáját.

1. Anuarul „Socec” al României-Mari 1924–1925. București

2. Veronica Antal – magyarosan Antal Veronika – 1935-ben született Nisziporesten, 1958. augusztus 24-én gyilkolták meg Halasfalva határában, ahová rendszeresen eljárt misére. A hite, szüzessége és tisztasága védelmében életét adó lány utolsó erejével is a kezében lévő rózsafüzért tartotta maga elé védekezésül. A hivatalos megfogalmazás szerint mártírként halt meg. A boldoggá avatási szentmisét 2018 szeptemberében mutatták be szülőfalujában.

3. Lükő Gábor: *A moldvai csángók I. (A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal)*. Táton Kiadó, Budapest, 2002.

4. I. m. 29.

5. In Ilyés Sándor – Peti Lehel – Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008. 221–254.

6. Ciubotaru, Ion H.: *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare. I–III.*, Editura Presa Bună, Iași, 1998–2005.

7. Vö. i. m. utolsó bekezdés.

